

МЕТАФОРИЧНІ Й МЕТОНІМІЧНІ ТЕРМІНИ-КОМПОЗИТИ В БІОЛОГІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Ключові слова: композиція, композит, інтерфікс, словосполучення, словотвірна модель.

Терміни, як і звичайні слова, бувають простими і складними, утвореними в результаті складання – поєднанням двох чи більше основ чи цілих слів або їх скорочень (усічень). У біологічній термінології виокремлюємо групу складних слів – композитів. Термін «композит» в українському мовознавстві сприймають у широкому і вузькому розумінні. Широке трактування композитів полягає в розумінні їх як складних слів, утворених з двох або кількох слів, основ чи коренів, об'єднаних в одну лексичну одиницю, що набула формально-граматичних і семантичних ознак окремого слова. У вузькому розумінні композит – це складне слово, утворене основоскладанням [1, с.6]. Саме в цьому розумінні тепер уживають термін «композит» на позначення слів, утворених складанням основ.

Метафоричні й метонімічні складні назви мають декілька переваг перед іншими номінаціями. По-перше, вони завжди коротші, ніж ті сполучення слів, на основі яких побудовані; по-друге, складні слова потрібні не лише для поповнення мови новими словами. Вони з'являються тоді, коли необхідно висловити дві ідеї в одному слові [2, с.46]. На цю особливість звернула увагу О.Тур. Вона, зокрема, указувала, що здатність термінів-композитів передавати в одному слові два або більше понять відповідної галузі знань зумовлює третю перевагу таких найменувань – вони є засобом мовної економії [5, с.88].

Характерними ознаками основоскладання, на думку О.Шевчука, є: поєднання основ (а не слів); основа на приголосний приєднується до другого компонента за до-

помогою інтерфіксів (*працездатність*); основа на голосний сполучається з другим компонентом без інтерфікса (*кінофільм*); цей спосіб творення може супроводжуватись суфіксацією (*чорноморець*) [1, с.7].

Дехто з мовознавців, зокрема М.Жовтобрюх та Б.Кулик, розмежують два способи сполучення основ: сурядний (*зубробізон*) і підрядний (*миловар, життєпис*). Натомість В.Горпинич виокремлює три різновиди основоскладання: утворення похідних слів на основі сурядного поєднання окремих слів (*лісостеп*); утворення похідних слів зі словосполучень (*сільське господарство* → *сільськогосподарський*); утворення похідних слів з компонентів, які безпосередньо не поєднуються в словосполучення (*пароплав, паровоз*) [1, с.8].

Сучасні дослідження в мовознавстві засвідчують, що складні слова і словосполучення, від яких безпосередньо вони утворені, мають спільні і відмінні ознаки. На думку провідних термінологів, складний термін становить неподільну структурну лексичну єдність, що відрізняє композит від словосполучення. Так, Л.Симоненко зазначила, що терміни-композити характеризуються семантичною єдністю, адже функціонують у тісному зв'язку із системою словосполучень і є вищим ступенем конкретизації, оскільки об'єднання в одному слові по кілька основ дає можливість точно характеризувати предмети, явища за кількома ознаками [4, с.78]. Н.Родзевич теж стверджує, що складне слово є новотвором, адже виникає внаслідок складання двох (і більше) окремих слів, основ або коренів, новотвором, що становить не тільки семантичну, а й структурну єдність [3, с.10]. Крім того, словосполучення є синтаксичною одиницею, адже утворюється на основі підрядного зв'язку, де виокремлено головне (Г) і залежне (З) слово, пор.: *складання* (Г) *листоків* (З), *чорна* (З) *голова* (Г), *дві* (З) *крилатки* (Г), *довгий* (З) *ніс* (Г), *зелені* (З) *очі* (Г). У терміні-композиті така залежність відсутня, пор.: *листокскладання*, *чорнооголівка*, *двокрилатка*, *довгоносик*, *зеленоочка*. Об'єднувальною ознакою складного слова і словосполучення є семантична єдність (*однокістянка* ← *одна кістянка*, *квітколоже* ← *квіткове ложе*, *чорнокорінь* ← *чорний корінь*). Слід зазначити, що не від будь-якого словосполучення можна утворити складне слово. Н.Клименко наголошує на тому, що композити утворюються лише від тих словосполучень, де існує тісний зв'язок між його членами. Дослідниця виокремлює вісім видів словосполучень, на основі яких утворюються іменнико-композити: дієслівно-іменникове (*книголюб, крутивус*); прикметниково-іменникове (*плосконіс, чорнокорінь*); числівниково-іменникове (*восьмирічка*); займенниково-іменникове (*всесвіт*); прислівниково-дієслівне (*легковір*); дієслівно-дієслівне (*жмикрут*); прикметниково-прикметникове (*голодранець*); іменниково-іменникове (*лавровишня, лісостеп*) [1, с.8]. Ми, користуючись диференціацією іменників-композитів Н.Клименко, здійснюємо поділ українських вторинних біологічних термінів-композитів на чотири групи (прикметниково-іменникові, числівниково-іменникові, іменниково-іменникові, іменниково-дієслівні). Більшість біологічних термінів утворюється чистим основоскладанням, тобто поєднанням двох основ або коренів без додаткової суфіксації. Проте досить часто в терміносистемі біології композиція супроводжується суфіксацією, коли суфікс додається до кінцевої основи.

До складу першої групи входять терміни, що виникли від словосполучення «прикметник + іменник». Словотвірна модель: основа прикметника + *о/е* + основа іменника: *біловус, білобочка, білозір, гіркокаштан, довгоніс, дрібноцвіт, живокіст, жовтозілля,*

сухопіс, товсторіг, чорноклен, чорнокорінь, білоцвіт, тонканіг, товстагуб, гостроніс, товсторіг, довгон'ят, синецвіт, синеголов.

Словотвірна модель: основа прикметника + **о** + основа іменника із суфіксом **-к-**: *білозубка, бурозубка, білосніжка, зеленочка, золотоочка, круглоголовка, синьошийка, чорноголівка, білокрилка, довгоніжка, кривохвістка, жовтокрилка, гострочеревка, гострошипка, широконоса.*

Словотвірна модель: основа прикметника + **о** + основа іменника із суфіксом **-ик-**: *довгонорик, жовтопузик, товстолобик.*

Словотвірна модель: основа прикметника + **о** + основа іменника із суфіксом **-ник-**: *гострокільник, білокопитник, золотобородник, чорноягідник, жовтобрюшник.*

Словотвірна модель: основа прикметника + **о** + основа іменника із суфіксом **-ець-, -иц-**: *білоголовець, чорнобривець, білорибиця.*

Ці словотвірні моделі використовують при творенні складних іменників, у яких перший компонент містить вказівку на колір, смак, розмір або якусь іншу властивість рослини чи тварини. Пор.: *чорноклен* – *дерево з чорною корою*; *гіркокаштан* – *рослина з гіркими плодами*; *довгоніг* – *двокрила комаха з довгими ногами*; *круглоголовка* – *ящірка, що має круглу голову.*

Другу групу утворюють терміни, що виникли від словосполучення «числівник + іменник». Словотвірна модель: основа числівника + **о** + основа іменника із суфіксом **-ник-, -ець-**: *однорічник, однагідник, тисячоголовник, двозубець.*

Словотвірна модель: основа числівника + **о** + основа іменника із суфіксом **-к-**, який приєднується до іншого суфікса **-ат-, -ен-, -ян-**: *двокрилатка, однопіденка, однокістянка, однолистянка, двосім'янка.*

Словотвірна модель: основа числівника у називному відмінку + основа іменника із суфіксом **-к-, -ник-, -иц-**: *триперстка, стоколінник, триреберник, стоголовник, стовузельник, стокривця.*

Словотвірна модель: основа числівника у родовому відмінку + основа іменника: *восьминіг, дев'ятисил, н'ятипал, дев'ятибрат.*

Словотвірна модель: основа числівника у родовому відмінку + основа іменника із суфіксом **-к-, -ень-, -ник-**: *трьохперстка, н'ятиперстень, дев'ятилітник, семижильник, семисильник.*

Словотвірна модель: неозначенд-кількісний числівник *багато* + основа іменника із суфіксом **-ок-** чи **-к-**, який іноді додається до іншого суфікса **-ян-**: *багатогорішок, багатокістянка, багатолістянка, багатосім'янка.*

Напр.: *восьминіг* – *морська тварина, що має вісім ніг-щупальців*; *багатолістянка* – *плід з кількох листянок*; *однопіденка* – *комаха, що живе дуже короткий час (однієї день).*

До складу третьої групи входять терміни, що виникли від словосполучення «іменник + іменник». Перший компонент у таких термінах називає предмет, до якого подібний біологічний номен. Словотвірна модель: основа іменника + **о/е** + основа іменника: *качкадзьоб, підковоніс, мечохвіст, молотоголов, стрілолист, пилконіс, трубказуб, щетинозуб, щіткахвіст, мечохвіст, лірохвіст, голкошерст, віщербик.*

Словотвірна модель: основа іменника + **о** + основа іменника із суфіксом **-ець-, -ник-, -к-**: *серпокрилець, щитомордник, чашолистки.*

Словотвірна модель: основа іменника + основа іменника: *шилохвіст.*

Словотвірна модель: основа іменника + основа іменника із суфіксом **-к-**: *шилодзьобка.*

Пор.: *качкодзьоб* – тварина, яка в передній частині голови має дзьоб, схожий на качиний; *серпокрилець* – птах з гострими крилами, схожими на серп; *шилохвіст* – птах з шилоподібним хвостом.

Четверту групу утворюють терміни, що виникли від словосполучення «іменник + дієслово». Словотвірна модель: основа іменника + *о/е (є)* + основа дієслова: *водолуб, зміїд, коріід, костогриз, листіід, медвіід, волосіід, осойід, пухойід, неборііз, серпорііз, хвостокіл, хребтоплав, звіробій, чортополох, дереволоаз, листолаз, яйцеїід, бананоїід, слимакоїід, мурашкоїід*.

Словотвірна модель: основа іменника + *е/о* + основа дієслова із суфіксом *-іс-* чи *-ець-*: *ночесвіткка, землерійкка, листокруткка, водоміркка, мухоловкка, мечоносець, деревоточець*.

Пор.: *зміїід* – птах, що живиться зміями; *деревоточець* – нічний метелик, що точить деревину; *хребтоплав* – водяна блощиця, яка плаває догори черевцем.

Таким чином, композиція є продуктивним способом творення термінів у біологічній галузі. Словотвірні моделі, за якими виникають терміни-композиції, складаються відповідно до внутрішніх закономірностей мови. Термін-композиція є виразником єдиного поняття, що відрізняє його від кожного з понять, виражених окремими словами. У біологічній лексиці виокремлюємо чотири групи вторинних термінів-композицій. Найчисельнішу групу утворюють складні слова, компонентами яких є основи прикметників та іменників, пов'язаних за допомогою інтерфікса. Другу групу утворюють складні слова, що утворилися поєднанням числівникової та іменникової основ за допомогою сполучної голосної або без неї. Третю групу утворюють композиції, що утворилися поєднанням двох іменникових основ за допомогою інтерфікса, ускладненими суфіксами чи без них. Четверту групу утворюють терміни-композиції, компонентами яких є основи іменника та дієслова зі сполучною голосною, що ускладнені суфіксами чи без них.

ЛІТЕРАТУРА

1. Азарова Л. С. Складні слова в українській мові: структура, семантика, концепція «золотої» пропорції / Л. С. Азарова. – Вінниця : Вид-во Вінницьк. пед. ун-ту, 2000. – 222 с.
2. Виокур Г. О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии / Г. О. Виокур // Труды МИИФЛИ: Сб. статей по языковедению. – М., 1939. – Т. V. – С. 46–56.
3. Родзевич Н. С. Про будову складних слів у сучасній українській мові / Н. С. Родзевич // Українська мова в школі. – 1952. – № 6. – С. 10–19.
4. Симоненко Л. О. Біологічна термінологія: формування та функціонування : [навч. посіб.] / Л. О. Симоненко. – Умань : РВЦ «Софія», 2006. – 104 с.
5. Тур О. М. Терміни-композиції у системі понять зміслепорядної галузі / О. М. Тур. // Наукові праці Миколаївського державного гуманітарного університету ім. Петра Могили. – Миколаїв : МДГУ ім. Петра Могили, 2006. – Т. 67. – Вип. 54. – С. 88–91.

Елена Билка

МЕТАФОРИЧЕСКИЕ И МЕТОНИМИЧЕСКИЕ ТЕРМИНЫ-КОМПОЗИТЫ В БИОЛОГИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

В статье проанализированы метафорические и метонимические термины-композиции биологической отрасли. В терминосистеме биологии выделены четыре группы продуктивных мо-

делей образования сложных слов: прилагательное + существительное, числительное + существительное, существительное + существительное, существительное + глагол.

Ключевые слова: композиция, композит, интерфикс, словосочетание, словообразовательная модель.

Olena Bilka

METAPHORICAL AND METONIMICAL TERMS AND COMPOSITIVES IN BIOLOGICAL TERMINOLOGY

It is analysed in the article metaphorical and metonymical terms and compositives in biological terminology. Four productive word building models in terminosistem of biology are marked out, such as: adjective + noun, numeral + noun, noun + noun, noun + verb.

Key words: composition, composite, interfix, word combination, word-formation model.

Одержано 16.02.2010 р., рекомендовано до друку 25.03.2010 р.